

**Дисципліна вільного вибору студента. (VII семестр, перелік 5)
ОС «бакалавр». ОП «Історія України та культурна антропологія (з
поглибленим вивченням іноземних мов)»**

I. Назва дисципліни: Історія радянської дипломатії

II. Викладач: Пивовар Сергій Федорович

- Web-сторінка кафедри новітньої історії України

<http://novitukr.history.knu.ua/pivovar/>

III. Кафедра: Новітньої історії України

IV. Кількість кредитів та годин:

- Кредити ЄКТС – 3;
- Лекції – 30;
- Семінари – 0;
- Самостійна робота – 60;

V. Форма контролю: Залік.

VI. Актуальність дисципліни, практичне застосування.

Після розпаду СРСР Захід сподівався, що епоха російського імперіалізму закінчилася. Проте Кремль увійшов у III тисячоліття з прагненням не тільки виправити наслідки, за висловом В. Путіна, «найбільшої геополітичної катастрофи ХХ ст.», а й – переформатувати новий порядок з метою максимального посилення свого впливу в світовому масштабі. Трагічні події останнього часу в Україні та Сирії спонукають до ґрунтовного осмислення зовнішньої політики СРСР і росії, здійснення її історико-порівняльного аналізу, з'ясування особливостей і тенденцій. Радянське зовнішньополітичне надбання в різних проявах значною мірою визначає світовий вплив сучасної росії. Вона успадкувала не лише місце постійного члена Радбезу ООН, ядерний паритет із США, але й агресивну, конфронтаційну, експансіоністську зовнішню політику, цинічні та брутальні методи дипломатії, зневагу до міжнародного права, ігнорування правової й історичної відповідальності. Здійснюючи інтервенції проти колишніх радянських республік, Москва значною мірою спирається на історичний досвід, набутий за часів СРСР. Кремлівські ідеологи продовжують застосовувати закамурфльовану термінологію: раніше – «інтернаціональний обов'язок», нині – «миротворча місія», «гуманітарна допомога» тощо. В усіх випадках (від Угорщини в 1956 р. до України в 2014 р.) Кремль обґрунтовує вторгнення загрозою власній безпеці. Як радянські, так і російські інтервенції завжди переростали в окупацію частини чи всієї території, відрізнялися жорстокістю, необґрунтованим насильством, значною кількістю жертв серед мирних жителів, військовими злочинами, що залишалися безкарними. На окупованій території створювалися маріонеткові уряди, які формально зверталися

до Москви з проханням про допомогу в боротьбі з «імперіалістами», «фашистами» тощо.

Дисципліна «Історія радянської дипломатії» є важливою складовою частиною професійної підготовки студентів-істориків. Вона покликана розширити поле компетентності студента, зорієнтувати його на реалізацію набутих теоретичних знань і практичних навичок у науково-дослідницькій та викладацькій роботі. Дисципліна дозволяє: з'ясувати передумови зародження радянської дипломатії; визначити особливості формування та розвитку радянської дипломатії на різних історичних етапах, її значення, місце і роль в історії СРСР і всесвітній історії; сформувані у студентів вміння критично аналізувати зовнішньополітичні документи; застосовувати здобуті знання з метою максимально об'єктивного оцінювання ролі СРСР у міжнародних відносинах; формувати та обґрунтовувати власне бачення тієї чи іншої проблеми, пов'язаної з історією радянської дипломатії тощо.

VII. Структура дисципліни включає 4 блоки:

1. Становлення радянської дипломатії (1917–1922 рр.).

У цьому блоку доводиться, що радянська дипломатія з моменту своєї появи була унікальним явищем світової історії. Обґрунтовується, що зовнішня політика РСФРР була дуалістичною. Хоча більшовики прийшли до влади під гаслами «миру без анексій і контрибуцій», насправді вони мріяли про розгортання революції в європейському та світовому масштабі. Нарком закордонних справ Л. Троцький свою роль вбачав насамперед у публікації всіх таємних договорів царського уряду: «Я випущу кілька революційних прокламацій до народів світу, а потім закрию цю лавочку». Оскільки зі «світовою революцією» не вийшло, більшовикам довелося поставитися до дипломатії значно серйозніше. Проте спочатку це була скоріше декоративна надбудова, в основі якої виник Комуністичний інтернаціонал – штаб майбутньої «світової революції». У Москві знаходився центр світового комуністичного руху, а в інших країнах створювалися філіали «всесвітньої партії» для здійснення «пролетарських революцій». З одного боку, здійснювалася державна зовнішня політика, спрямована на налагодження стосунків з іншими країнами традиційним дипломатичним шляхом, з іншого – Комінтерн робив усе можливе, щоб дестабілізувати ситуацію в цих країнах і реалізувати курс на «світову революцію». Така зовнішня політика радянської росії не відповідала жодним нормам міжнародних відносин. Оскільки в демократичних країнах діяльність Комінтерну кваліфікувалася як втручання у внутрішні справи інших держав, радянська дипломатія заперечувала другий бік своєї діяльності. Офіційно стверджувалося, що Комінтерн є міжнародною організацією «приватного характеру» і його діяльність не залежить від радянського уряду.

Наголошується, що доктринальні настанови зовнішньополітичної діяльності РСФРР ґрунтувалися на положеннях, як офіційно стверджувалось, «єдино правильного» глобального вчення – марксистсько-ленінської теорії. Вважалося, що на зміну «загниваючому, паразитичному», «приреченому на загибель» капіталізму обов'язково має прийти комуністичне суспільство як підсумок розвитку людства. Визнавалася лише така методологія, яка передбачала класово-соціальний підхід до всіх явищ міжнародного життя, що обумовлювало орієнтацію на «світову революцію». Характер та цілі соціально-класової боротьби комуністів у всесвітніх масштабах визначало агресивне за своєю суттю гасло «Пролетарі всіх країн,

єднайтеся!». При цьому кремлівські лідери не лише запевняли, що «світова революція» не за горами, але й всіляко намагалися прискорити її прихід.

2. Основні напрями дипломатичної активності СРСР у 1923–1938 рр.

У цьому блоку доводиться, що, незважаючи на провал планів здійснення світової пролетарської революції за часів Леніна, керівництво СРСР ніколи не відмовлялося від цього курсу. Не змінюючи доктринальні настанови зовнішньополітичної діяльності, радянська пропаганда нав'язувала світовій громадськості думку про особливу, «месіанську» роль СРСР у побудові «суспільства загального благоденства, справедливості й щастя». На думку комуністичних ідеологів, саме існування імперіалізму обумовлювало неминучість війн, тому його слід було знищити. Всі воєнні конфлікти і війни, які здійснювала Радянська держава, з точки зору марксистсько-ленінської теорії оцінювались як «справедливі», спрямовані на усунення назавжди війн з життя людського суспільства. Догматична основа зовнішньої політики призводила до того, що замість аналізу складних світових проблем радянське керівництво керувалося стереотипною формулою: «друг–ворог». У 1927 р., приймаючи делегацію американських робітників, Сталін підкреслив, що в ході подальшого загострення класових протиріч у міжнародному масштабі «будуть створюватися два центри світового масштабу: центр соціалістичний, який притягуватиме до себе країни, що прагнуть соціалізму, і центр капіталістичний, який притягуватиме до себе країни, що прагнуть капіталізму. Боротьба цих двох таборів вирішить долю капіталізму і соціалізму в усьому світі».

Отже, у зовнішньополітичному мисленні радянського керівництва сформувалася біполярна модель навколишнього світу, яка спиралася на твердження про існування двох ворожих одна одній систем – соціалістичної і капіталістичної. Вважалося, що розвиток міжнародних відносин можливий лише за непримиренної боротьби між двома ворожими таборами. Результатом такого догматичного підходу до аналізу ситуації в світі стала експансіоністська, конфронтаційна зовнішньополітична діяльність СРСР. Восени 1938 р. у виступі перед соратниками Сталін не приховував справжніх намірів: «Те, що ми нині кричимо про оборону – це вуаль...». У березні 1939 р. з трибуни 17-го з'їзду ВКП (б) відверто лунали заклики здійснити «пролетарську революцію» в усьому світі, примножити число радянських республік.

3. Радянська дипломатія в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.).

Діяльність радянської дипломатії цього періоду розглядається в контексті сталінської концепції зовнішньої політики СРСР. Доводиться, що тимчасове встановлення порозуміння між Гітлером і Сталіним різко змінило співвідношення сил в Європі, призвело до трагічних наслідків для всього світу. Радянсько-німецькі договори від 23 серпня та 28 вересня 1939 р. стали фундаментом, на якому будувалися політичні й економічні відносини між СРСР і Німеччиною наприкінці 1939 р. – першій половині 1941 р. Аналіз змісту і практичного втілення в життя цих документів не залишає сумнівів, що уряди обох країн порушили принципи як свого внутрішнього державного, так і міжнародного права.

Акцентується увага на тому факті, що в Другій світовій війні СРСР виступив спільно з Німеччиною. Після поділу Польщі Німеччина і СРСР стали фактично союзниками. Не випадково у західній історіографії існує відповідна термінологія: СРСР – «невоюючий» союзник Німеччини. Необхідно враховувати, що німецько-радянський договір від 23 серпня 1939 р. було підписано насамперед для того, щоб

дозволити Гітлеру почати війну проти Польщі. Інакше кажучи, пакт про ненапад між Німеччиною та СРСР означав неминучість вторгнення німців у Польщу. Тогочасне керівництво СРСР не могло цього не усвідомлювати. Проголосивши себе нейтральною державою, СРСР надавав надзвичайно важливу допомогу Німеччині, що суперечило його статусу. У зв'язку з цим цілком зрозумілі слова Сталіна, сказані ним у телеграмі на адресу Ріббентропа в грудні 1939 р.: «Дружба народів Німеччини і Радянського Союзу, скріплена кров'ю, має всі підстави бути тривалою й міцною».

Особлива увага приділяється дипломатичному протистоянню СРСР і Німеччини. У жовтні 1940 р. Берлін запропонував СРСР приєднатися до Троїстого союзу і визначити «сфери інтересів» кожної зі сторін у глобальному масштабі. СРСР пропонувалось просуватися в напрямку до Перської затоки, до Аравійського моря і загалом до Індійського океану. Розсекречені документи Архіву Президента РФ свідчать, що через 10 днів після закінчення переговорів у Берліні Москва погодилась приєднатися до пакту 4-х держав і взяти участь у поділі світу, висунувши при цьому певні умови. Ґрунтовний аналіз німецько-радянських переговорів у Берліні свідчить, що радянська дипломатія зазнала повного провалу, не досягла жодної з поставлених цілей. Натомість Гітлеру вдалося втягнути СРСР у фактично безплідну для нього дискусію, дискредитувати Москву в очах західних держав тісними взаєминами з Берліном, переконатися в готовності Кремля піти на крок, який суперечив усім офіційним деклараціям і заявам, виявити плани Сталіна щодо Фінляндії та Балкан. Кремлівські лідери не зробили правильні висновки з того, що відбулося, чим надзвичайно ускладнили становище СРСР напередодні нападу Німеччини.

Особлива увага приділяється аналізу сталінської концепції повоєнного устрою світу. Він вважав одним із найважливіших підсумків війни створення радянської зони впливу. До сфери особливих інтересів СРСР входила Східна Європа, яка розглядалась як бар'єр безпеки радянської держави. Кремль прагнув заручитися гарантіями, що східноєвропейський регіон із колишнього антирадянського «санітарного кордону» перетвориться на «пояс» дружніх СРСР держав. Поширення комуністичної влади в країнах Східної Європи було для Кремля фактором, з одного боку, посилення безпеки СРСР, а, з другого, розширення «сфери соціалізму». Радянське керівництво прагнуло створити для компартій східноєвропейських країн умови для подальшого посилення комуністичного впливу в регіоні.

Значна увага приділяється співробітництву радянської дипломатії із Західними союзниками. Сталін досить вдало використовував протиріччя, що існували між британцями і американцями, а також довіру до нього з боку Ф. Рузвельта. Так, на Ялтинській конференції Сталіну вдалося досягти бажаних результатів майже з усіх питань.

Студентам пропонується ознайомитись з маловідомими сторінками зовнішньополітичних операцій радянських спецслужб, здійснених у роки війни. Радянська розвідувальна діяльність була невід'ємною складовою частиною зовнішньої політики СРСР і завжди відображала сутність режиму та його політику. США відправляли своєму союзнику допомогу по лінії «ленд-лізу», натомість радянські «дипломати» офіційними каналами, вивозили з США в СРСР тонни секретних матеріалів, роздобутих розвідниками. За даними А. Даллеса, Москва мала понад 40 агентів, які в роки війни обіймали високі посади в різних державних

структурах – у Білому домі, Держдепартаменті, Конгресі, ФБР та ін. Радянська розвідка добувала копії найважливіших документів своїх союзників перед Московською, Тегеранською, Кримською та Потсдамською конференціям, матеріали про результати двох конференцій глав урядів США і Великої Британії в Квебеку, переговори уряду США з Черчиллем, Рузвельта з лідерами інших держав. Відбувалось прослуховування розмов американських і британських делегацій на міжнародних конференціях. Так, на Ялтинській конференції у резиденціях США і Великої Британії були встановлені підслуховуючі пристрої. У результаті всі таємні розмови союзницьких делегацій були відомі Сталіну.

4. Радянська дипломатія в умовах «холодної війни» (1945–1991 рр.).

Вивчаючи цю тему, студенти дізнаються, яким був зовнішньополітичний курс СРСР у повоєнні десятиліття і як він реалізовувався радянською дипломатією.

Після Другої світової війни СРСР став наддержавою, але його претензії на цей статус спиралися переважно на військову могутність і міжнародний авторитет. Усвідомлюючи кардинальну зміну ситуації на міжнародній арені, кремлівські лідери прагнули з цього скористатись і поширити панування комуністичного режиму на весь світ.

З'ясовується роль СРСР у створенні ООН, головною метою якої була підтримка миру і безпеки, що мала спиратися на широкі повноваження п'яти провідних країн світу. Функціонування такої системи могло бути забезпечене лише завдяки прагненню всіх великих держав приймати рішення на основі однаковості. Проте сподівання на тривалий мир швидко змінилися гострим напруженням, зростанням конфронтації між СРСР і США. Почалася «холодна війна», яка в подальшому переросла в гонку ракетно-ядерних озброєнь і поставила під загрозу саме існування людства. Радянське керівництво не бажало створювати систему колективної безпеки. Оскільки стратегічний зовнішньополітичний курс СРСР ставив за мету всесвітню перемогу комунізму, політика на міжнародній арені передбачала передусім зміцнення позицій на окупованих територіях, включення існуючих там держав до радянської «сфери впливу», а також її розширення в інших регіонах світу. За сприяння СРСР у другій половині 1940-х рр. були встановлені комуністичні режими в Болгарії, Югославії, Албанії, Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині, Східній Німеччині, Північному В'єтнамі, Північній Кореї, Китаї. СРСР пред'явив територіальні претензії Туреччині, вимагав зміни статусу чорноморських проток, створення військово-морської бази в Дарданеллах, надання прав на протекторат над Лівією.

У контексті участі СРСР у вирішенні проблем мирного врегулювання на Далекому Сході розглядаються радянсько-китайські, радянсько-корейські та радянсько-японські відносини. Доводиться, що саме через неконструктивну політику СРСР Корея розкололася на дві частини. Звівши «залізну завісу» по 38-й паралелі, Москва встановила контроль у створеній у 1948 р. КНДР, державний режим якого ООН кваліфікувала як «окупаційний і антидемократичний». У кожному міністерстві КНДР діяли представники СРСР, наділені «спеціальними повноваженнями». Радянські військові радники й інструктори допомогли КНДР створити боєздатну армію, яка в 1950 р. розпочала війну.

Розглядаючи зовнішню політику СРСР у 1953–1964 рр., доводиться, що після смерті Сталіна серед найвищого керівництва країни поступово зароджувалась тенденція до звільнення від догматів, до більш реалістичного і об'єктивного аналізу міжнародної ситуації, ролі СРСР у світі. Ідейно-теоретичні й

концептуально-доктринальні основи радянської зовнішньої політики, які панували за правління Сталіна, піддавалися переосмисленню і трансформації. Кремль почав розглядати загострення міжнародної напруженості як явище небажане у світовій політиці. Високий рівень напруженості сприймався вже не стільки як результат «всесвітньої класової боротьби», скільки як наслідок «холодної війни». Це обумовлювалося прагненням налагодити нормальні відносини із Заходом, припинити гонку озброєнь. Однак повністю радянське керівництво так і не змогло звільнитися від традиційних комуністичних доктрин у взаємовідносинах з іншими країнами. Не випадково нова програма КПРС (1961) визначила мирне співіснування як «специфічну форму класової боротьби» між соціалізмом і капіталізмом. Таке трактування означало, що в зовнішній політиці радянське керівництво як і раніше визнавало пріоритетним «класовий інтерес», тобто забезпечення перемоги «світової революції».

Значна увага приділяється дипломатичній діяльності СРСР у країнах «третього світу», яким СРСР надавав фінансову та економічну допомогу. У період правління Хрущова за підтримки СРСР у різних країнах світу було зведено приблизно 6 тис. підприємств. Допомога слаборозвиненим країнам розглядалася в Кремлі крізь призму протистояння з «імперіалістичними» державами.

З приходом до влади нового керівництва на чолі з Л. Брежнєвим відбулися зміни в пріоритетності конкретних цілей: відвернення загрози розпаду соціалістичного табору; проведення політики підтримки «прогресивних» рухів і режимів в усьому світі; нормалізація відносин між Сходом і Заходом. Необхідність здійснення політики мирного співіснування держав з різними суспільно-політичними системами перемістилася в розряд другорядних завдань. Сприйняття мирного співіснування, як генеральної лінії політики СРСР заперечувалось і кваліфікувалось як «волюнтаристська інтерпретація основоположних принципів радянської зовнішньої політики». З ім'ям Брежнєва пов'язана доктрина «обмеженого суверенітету». Суть її полягала в тому, що формально радянське керівництво заявляло про неутручання у внутрішні справи соціалістичних країн, але водночас брало на себе відповідальність за долю соціалізму в разі загрози його існуванню. Реалізацію «доктрини Брежнєва» наочно проілюструвала інтервенція в Чехословаччину в 1968 р., де «прорахунки» дипломатів «виправляли» радянські танки. Незважаючи на заяви про здійснення зовнішньої політики під гаслом «програми миру», радянське керівництво в 1970-ті – першій половині 1980-х рр. продовжувало курс на розширення сфер впливу в Азії, Африці, Південній Америці. Радянські «воїни-інтернаціоналісти» брали участь у громадянських війнах в Анголі, Ефіопії, Мозамбіку, Сирії та інших країнах. Водночас СРСР забезпечував країни «соціалістичної орієнтації» зброєю, ставши найбільшим її постачальником у світі. Крім того, СРСР надавав цим країнам значну економічну і науково-технічну допомогу, пільгові кредити, готував кваліфіковані кадри. Найбільшою радянською експансією в країни «третього світу» стало вторгнення в Афганістан у грудні 1979 р., що дискредитувало СРСР в очах усієї світової громадськості.

У контексті горбачовської «перебудови» аналізується новий зовнішньополітичний курс СРСР. Кремль відмовився від традиційних пріоритетів у формуванні зовнішньої політики, що зумовило значні зміни у міжнародних відносинах. Основні принципи «нового політичного мислення» зводилися до відмови від ідеї пролетарського інтернаціоналізму й визнання пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими. Світ визнавався єдиним і

взаємозалежним, відкидалось твердження про його поділ на дві протилежні суспільно-політичні системи. Головним ініціатором нового зовнішньополітичного курсу був генсек ЦК КПРС М. Горбачов, який завоював неабиякий авторитет на міжнародній арені. Оскільки припинення гонки озброєнь вимагало нормалізації відносин зі США, характерною ознакою нового етапу радянської дипломатії стали щорічні зустрічі Горбачова з президентами США. Переговори на найвищому рівні засвідчили можливість глибоких змін у радянсько-американських відносинах і призвели до початку реального процесу роззброєння. Свідченням нової політики стало припинення інтервенції в Афганістані, відмова Кремля від підтримки диктаторських режимів, які прикривалися “лівою” фразеологією. Особливо важливою подією в міжнародних відносинах стало засудження Москвою іракської агресії в Кувейті. Важливим випробуванням нового курсу радянської зовнішньої політики стали революції у країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Кремль цього разу визнав право народів на вибір власного шляху розвитку. Відсутність загрози радянської інтервенції сприяла відновленню і зміцненню демократії в Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Болгарії, Румунії. Це призвело до розпаду Східного блоку в Європі, демонтажу «залізної завіси». Нова позиція СРСР на міжнародній арені дала можливість вирішити й німецьку проблему: у вересні 1990 р. було укладено угоду, що передбачала об'єднання Західної і Східної Німеччини в єдину державу. У 1991 р. ОВД і РЕВ припинили своє існування, «холодна війна» завершилася.

Отже, фундаментальні зміни доктринально-концептуальних основ радянської зовнішньої політики, конкретні позитивні результати «нового політичного мислення» стали свідченням реалістичного й цивілізованого підходу СРСР до вирішення міжнародних проблем. Найвагомим досягненням стало зникнення радянської воєнної загрози й закінчення «холодної війни». Значна заслуга в цьому належить радянській дипломатії.

VIII. Візуальний супровід

Лев Троцький (Бронштейн) – перший нарком закордонних справ РСФРР.

Радянська делегація на Генуезькій конференції 10 квітня 1922 р.

Підписання Договору про ненапад між СРСР і Німеччиною
23 серпня 1939 р.

Зустріч міністра закордонних справ СРСР В. Молотова з рейхсканцлером Німеччини А.
Гітлером під час німецько-радянських переговорів у Берліні в листопаді 1940 р.

Лідери СРСР, США та Великої Британії
на Ялтинській (Кримській) конференції в лютому 1945 р.

Перший секретар ЦК КПРС Микита Хрущов на засіданні Генеральної Асамблеї ООН.
У центрі кола – «аргументи» радянського лідера.

Суперечка між лідерами СРСР і США – М. Хрущовим і Р. Ніксоном

Перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов під час візиту до Єгипту в травні 1964 р.
нагороджує президента ОАР Гамалю Абдель Насера найвищою нагородою СРСР – зіркою
Героя Радянського Союзу.